

एवंबुद्धेः स्वाभाविकं त्रिगुणात्मत्वमुक्त्वा कर्मजं त्रैविध्यमाह मन इति विसृजते संकल्पमात्रेण भावं पदार्थं विविधं उत्पादयति बुद्धिरध्यवसायिनी तं पदार्थं बुद्धिर्निश्चिनोति इदमित्यमेवेति तद्दयमहंकारं प्रियमनु
 कूलमप्रियं प्रतिकूलं च वेद ॥ १ ॥ अतएवेन्द्रियेभ्योऽर्थाविषयाः पराः सूक्ष्माः संकल्पजत्वात् तेभ्यो मनः परं तदुपादानत्वात् ततोऽपि बुद्धिः परा निश्चयात्मकत्वात् ततोऽप्यात्मा परः अदृश्यत्वेन प्रत्यक्तमत्वात् ॥
 २ ॥ जंतोर्व्यावहारिक आत्मा बुद्धिः सायदाभावं घटादिविविधाकारं कुरुते तदा सामन इत्युच्यते ॥ ३ ॥ पृथग्भावात् पृथक् विषयत्वात् विक्रियते विकारं प्राप्नोति तानेव विकारानाह शृण्वतीति ॥ ४ ॥

व्यास उवाच मनो विसृजते भावं बुद्धिरध्यवसायिनी ॥ तद्दयं प्रिया प्रिये वेद त्रिविधा कर्मचोदना ॥ १ ॥ इन्द्रियेभ्यः पराः स्युर्था अर्थेभ्यः परमं मनः ॥ मनस
 स्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा परो मतः ॥ २ ॥ बुद्धिरात्मा मनुष्यस्य बुद्धिरेवात्मनात्मनि ॥ यदा विकुरुते भावं तदा भवति सामनः ॥ ३ ॥ इन्द्रियाणां पृथग्भावाद्बुद्धिर्वि
 क्रियते त्यतः ॥ शृण्वती भवति श्रोत्रं स्पृशती स्पर्श उच्यते ॥ ४ ॥ पश्यती भवते दृष्टी रसती रसनं भवेत् ॥ जिघ्रती भवति घ्राणं बुद्धिर्विक्रियते पृथक् ॥ ५ ॥ इन्द्रियाणि
 तु तान्याहुस्तेष्वदृश्यो धितिष्ठति ॥ तिष्ठती पुरुषे बुद्धिस्त्रिषु भावेषु वर्तते ॥ ६ ॥ कदाचिद्बुद्धिर्भवेत्प्रीतिं कदाचिदपिशोचति ॥ न सुखेन न दुःखेन कदाचिदिह युज्यते ॥
 ७ ॥ सेयं भावात्मिका भावांस्त्रीनेतानतिवर्तते ॥ सरितां सागरो भर्ता महावेला मिबोर्मिमान् ॥ ८ ॥ यदा प्रार्थयते किंचित्तदा भवति सामनः ॥ अधिष्ठानानि वै बुद्ध्यां
 पृथगेतानि संस्मरेत् ॥ इन्द्रियाण्येव मे ध्यानि विजेत व्यानि कृत्स्नशः ॥ ९ ॥ सर्वाण्येवानुपूर्व्येण यद्यदानुविधीयते ॥ अविभागगता बुद्धिर्भावे मनसि वर्तते ॥ १० ॥

॥ ५ ॥ तानि बुद्धेर्विकारान् अदृश्यश्चिदात्मा भावेषु सात्विकादिषु ॥ ६ ॥ तानेवाह कदाचिदिति प्रीतिशोको भयाभावाः क्रमेण सात्विकराजसतामसाः ॥ ७ ॥ एतान् भावान् अतिवर्तते बुद्धिः सरितां वेगान् सा
 गरोर्मिरिव तिरोधत्ते निरोधकाले इत्यर्थः ॥ ८ ॥ यदेति अधिष्ठानानि इन्द्रियगोलकानि बुद्ध्यामेवांतर्भूतानि परस्परं पृथक् भूतानि मेधा रूपादिज्ञानंतद्ब्रूतानि मेध्यानि ॥ ९ ॥ सर्वाणीति यदिन्द्रियं यदा अनु
 विधीयते बुद्ध्यः अनुगतं भवति तदा पूर्वं अविभागगता अपृथग्भूतापि बुद्धिः पश्चात् मनसि संकल्पात्मके भावे घटादौ वर्तते बुद्ध्यनुगृहीतमिन्द्रियं संकल्पजं घटं गृह्णाति एवंपादीनानुपूर्व्येण न तु योगपथेन ॥ १० ॥